

Η σύγχρονη Ρωσία, τα προβλήματά της και ο ρόλος των Κοινωνικών Επιστημών

Φίλιππος Νικολόπουλος*

Περίληψη

Εκτιμήσεις και προβληματισμοί με βάση μια συζήτηση-συνέντευξη με την καθηγήτρια Κοινωνιολογίας και αναπληρώτρια κοσμήτορα της Σχολής Κοινωνιολογίας του Κρατικού Πανεπιστημίου της Μόσχας (Λομονόσωφ) Βαλεντίνα Χάρτσεβα.

Επισκεπτόμενος τη Σχολή Κοινωνιολογίας του Παν/μίου Λομόν-σωφ της Μόσχας για να παραδώσω μια σειρά από μαθήματα και διαλέξεις, σκέφτηκα από την πρώτη στιγμή της εγκατάστασής μου εκεί ότι θα ήταν λάθος να περιοριστώ αποκλειστικά και μόνο στην εκτέλεση ορισμένων τυπικών ακαδημαϊκών καθηκόντων με βάση το πρόγραμμα των θεματικών ενοτήτων, που είχα προτείνει και είχε γίνει αποδεκτό από την διεύθυνση της Σχολής. Η επίσκεψη θα ήταν πολύ πιο ενδιαφέρουσα αν ανοιγόμουν σε ευρύτερες συζητήσεις τόσο με συναδέλφους και φοιτητές της Σχολής και άλλων επιστημονικών ιδρυμάτων της πόλης γύρω από τα προβλήματα, τους προσανατολισμούς και τις προσπάθειες της σημερινής Ρωσίας και το ρόλο των κοινωνικών επιστημών μέσα σε αυτή τη συνολική δυναμική. Αυτή τη στιγμή η ίδια η ρωσική κοινωνία και το κράτος μπορεί να αποτελέσει ένα εξαιρετικά ενδιαφέ-

* Ο συγγραφέας είχε προσκληθεί και είχε διδάξει ως επισκέπτης καθηγητής κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Λομονόσωφ από 1 Φεβρουαρίου 1996 και 20 Απριλίου 1996.

ρον αντικείμενο έρευνας, του οποίου φυσικά οι διαστάσεις και η ένταση των μεταβατικών καταστάσεων, που περιέχει, δε δαμάζονται εύκολα από την αυστηρή σκοπιά κοινωνικών επιστημών.

Το ζήτημα ήταν και παραμένει για όσους Έλληνες επιστήμονες και γενικότερα πνευματικούς ανθρώπους επισκέπτονται τη Ρωσία στο πλαίσιο οργανωμένων δραστηριοτήτων, να δημιουργηθεί μία σταθερή γέφυρα επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ των δύο λαών, μέσα στην οποία κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο να αξιοποιείται ό,τι κοινό ιστορικοπολιτικά υπάρχει αναμεταξύ τους. Σε αυτό που μπορεί να αποκληθεί «επικοδομητική πράξη επικοινωνίας» –και που μάλλον είναι κοντά στην έννοια της ορθολογικής επικοινωνίας του Habermas– η ιστορικοπολιτιστική παράμετρος, που βοηθά την αμοιβαία κατανόηση σε επίπεδο νοημάτων δράσης και στάσεων, είναι σαφέστατα ένα σημαντικό συστατικό στοιχείο.

Ένας Έλληνας κοινωνιολόγος, λοιπόν, που επισκεπτόμενος τη Ρωσία ξεφεύγει από το στενό ακαδημαϊκό του πλαίσιο και ξανοίγεται σε ευρύτερα ζητήματα που απασχολούν αυτή την στιγμή τη χώρα, προσπαθεί να αφουγκραστεί τον παλμό και τις αγωνίες των διανοούμενων αλλά και των απλών πολιτών αυτής της χώρας. Παράλληλα, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, μπορεί να βρει ανταπόκριση στις αναζητήσεις του αρκετά αξιόλογη, δημιουργώντας ένα σταθερό νοηματικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η επικοινωνία διευκολύνεται και διευρύνεται.

Οι Ρώσοι διανοούμενοι θεωρούν την Ελλάδα ως χώρα που, ενώ ανήκει στο δυτικό κόσμο, διατηρεί μια ιστορικοπολιτιστική συνέχεια που την καθιστά ικανή να επικοινωνεί και να βρίσκει κοινά σημεία με την κουλτούρα και τον πολιτισμό χωρών που βρίσκονται ανατολικότερα από αυτήν. Νοηματικά και ιστορικά για αυτούς το Βυζάντιο και ο Χριστιανισμός της Ανατολής είναι σχεδόν δεμένα με την πορεία του Ελληνισμού. Ωστόσο παράλληλα επιδιώκουν την ευρύτερη συστηματική επαφή με τη σκέψη και την κουλτούρα της Δύσης, από την οποία μάλλον αισθανόντουσαν αποκομμένοι λόγω Σοβιετικού καθεστώτος, αν και βέβαια δεν παύουν να επισημαίνουν τις αρκετά σημαντικές διαφορές της Ρωσικής σκέψης και κουλτούρας από αυτήν. Έτσι ο Ελληνικός χώρος για αυτούς είναι ένας ενδιάμεσος χώρος, που μπορεί να διευκολύνει επαφές και διεισδύσεις προσφέροντας παράλληλα ένα «κλίμα οικειότητας», που πολλές φορές είναι αναγκαίο για το «άνοιγμα» της ψυχής ανθρώπων, που διατηρούν οπωσδήποτε κάτι από την καχύποπτη ψυχολογία του Ασιάτη και τη μυστικιστική νοοτροπία.

Αρχικά πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι αυτή τη στιγμή στη Ρωσία οι πνευματικοί άνθρωποι, συμπεριλαμβανομένων και των Πανεπιστημιακών, βρίσκονται στη χειρότερη δυνατή θέση. Φυσικά απολαμβάνουν ελευθερίες και θεωρητικά έχουν δυνατότητα κινητικότητας, που δε γνώριζαν πριν, αλλά το ζήτημα της οικονομικής τους επιβίωσης είναι πολύ καυτό. Ακόμη και το ζήτημα του κύρους και της κοινωνικής τους θέσης είναι υπό συζήτηση, γιατί η νέα αξιολογία που διαμορφώνεται σιγά-σιγά στη μεταβατική, έστω, Ρωσία δίνει μιά σχεδόν απότομη και «προκλητική», θα έλεγα, προτεραιότητα στο χρήμα και στην αποζήτηση των υλικών αγαθών (ιδιαίτερα δυτικών καταναλωτικών), που αποθαρρύνει τις δραστηριότητες και τις τοποθετήσεις τους.

Έτσι συζητώντας για προβλήματα της σύγχρονης Ρωσίας με μια καθηγήτρια Κοινωνιολογίας, ακόμα κι αν είναι αναπληρώτρια κοσμήτορας στο Παν/μιο Λομονόσωφ, που ως Παν/μιο διατηρεί πάντα μια παραδοσιακή αίγλη, θα διαπιστώσεις στο βάθος μια προσωπική αγωνία, αλλά, θα έλεγα, και μελαγχολία που επεκτείνεται ακόμη και γύρω από την ίδια θέση και το μέλλον των ερευνητών και των πανεπιστημιακών, ιδιαίτερα του χώρου των κοινωνικών επιστημών. Κάνοντας λοιπόν μια συνέντευξη-συζήτηση με τη Βαλεντίνα Χάρτσεβα, Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας στο Λομονόσωφ, ευθύς εξαρχής είχα την παραπάνω αίσθηση. Είχα ακόμη την αίσθηση μιας βαθιάς δυσπιστίας απέναντι στο πολιτικό κόσμο της χώρας, αίσθηση που ήταν σχεδόν κοινή και σε άλλους συναδέλφους της, όπως και σε πολύ απλό κόσμο.

Οι ερωτήσεις που υπέβαλα στη Χάρτσεβα ήταν αρκετά γενικές, ώστε να έχει την δυνατότητα ν' αναπτύξει τη σκέψη της πάνω σε πολλά προβλήματα και ζητήματα της χώρας της, ανεξάρτητα από τις δικές μου προτιμήσεις. «Πώς αναπτύχθηκε η κοινωνιολογία στην Ρωσία μετά την περεστρόικα;» «Ποιαά προβλήματα αντιμετωπίζει τώρα η σύγχρονη Ρωσία;» «Πώς βλέπετε τη μελλοντική διαμόρφωση των κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών δομών στη Ρωσία;» «Ποιόο είναι το μέλλον των επιστημονικών και πολιτιστικών ανταλλαγών ανάμεσα στη Ρωσία, την Ευρώπη και τις ΗΠΑ;» «Πώς αντιμετωπίζετε το φαινόμενο του ρηχού μιμητισμού ορισμένων δυτικών προτύπων;»

Σε γενικές γραμμές από το σύνολο των απαντήσεων και της συζήτησης μπορούμε αρχικά να υπογραμμίσουμε τα εξής σημεία:

1. Από την περεστρόικα και μετά σαφώς ο προσανατολισμός των κοινωνικών επιστημών στη χώρα άλλαξε. Τα στεγανά του Μαρξισμού-Λενινισμού έσπασαν –αν και βέβαια ο μαρξισμός πά-

να διδάσκεται ως μάθημα– και πραγματοποιήθηκε ένα σοβαρό άνοιγμα προς την Ευρωπαϊκή και Αμερικανική Κοινωνιολογία, ιδιαίτερα την Αγγλοσαξωνική. Μεταφράζονται βιβλία στα ρωσικά, ενώ παράλληλα γνωστοποιείται και η σχετική ορολογία που ως τώρα έχει καθιερωθεί στη Δύση.

2. Δίνεται εξαιρετική σημασία στην *εμπειρική ερευνητική κατεύθυνση*, που μέχρι τώρα είχε υποτιμηθεί ή ακριβέστερα δε βρισκόταν μέσα στα κύρια ενδιαφέροντα και τον τρόπο σκέψης των κοινωνικών επιστημόνων. Επί Σοβιετικής Ένωσης τα στοιχεία που συλλεγόntonτουσαν από την κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα ουσιαστικά «φιλτραριζόντουσαν» κι ερμηνευόντουσαν σύμφωνα με το μοναδικά κυρίαρχο μαρξιστικό-λενινιστικό παράδειγμα. Έτσι ουσιαστικά η επαφή με την πραγματικότητα, όπως μπορεί να συλληφθεί με εμπειρικούς όρους και όχι με τις παραπλανητικές διόπτρες των άλφα ή βήτα θεωρητικών και ιδεολογικών προτιμήσεων, αποτελούσε μια δύσκολη διαδικασία. Συλλογή, επεξεργασία κι ανάλυση στοιχείων ανεξάρτητα από οποιοδήποτε απαγωγικό κι αναγωγικό θεωρητικό σχήμα ενιστικού και γραμμικού περιεχομένου, είναι κάτι καινούριο στη Ρωσία. Έτσι οι δημοσκοπήσεις και οι έρευνες γύρω από τα τρέχοντα προβλήματα και το πώς οι ίδιοι οι Ρώσοι πολίτες τα αξιολογούν, έχουν αυξηθεί τα τελευταία χρόνια κι ορισμένα κέντρα αποφάσεων προτίθενται να χαράζουν την πολιτική τους με βάση τα συλλεγέντα κι αναλυθέντα αυτά στοιχεία.

3. Από πρόσφατες εμπειρικές έρευνες που έγιναν με ερωτηματολόγια –η Β. Χάρτσεβα είναι διευθύντρια του Κέντρου Κοινωνιολογικών Ερευνών που είναι συνδεδεμένο με την Κρατική Επιτροπή περί Ανωτάτης Εκπαίδευσης και για αυτό το λόγο ήταν ενήμερη πολλών νέων στοιχείων– προκύπτει ότι οι Ρώσοι θεωρούν ότι κύρια προβλήματα που τώρα τους απασχολούν κατά σειρά σπουδαιότητας είναι: α) *Η εκτεταμένη εγκληματικότητα*, β) *το ζήτημα της αξιοπρεπούς οικονομικής επιβίωσης του μέσου Ρώσου*, γ) *η διαφθορά των κυβερνώντων και διοικούντων*, δ) *η ανυπαρξία συστηματικού αστικού δικαίου*, όπως είναι γνωστό στις δυτικές κοινωνίες, πράγμα που προκαλεί σημαντικότερες δυσκολίες στον προσδιορισμό του ιδιοκτησιακού καθεστώτος ακινήτων και ιδιαίτερα γεωργικών εκτάσεων και ε) *η ανισότητα στην παρεχόμενη σήμερα εκπαίδευση*, αφού πλέον έχει θεσμοθετηθεί και ο ιδιωτικός τομέας που, πολλές φορές, παρέχει καλύτερη και πιο εξειδικευμένη ποιότητα υπηρεσιών, αλλά είναι απροσπέλαστος για όσους δεν έχουν ιδιαίτερες οικονομικές δυνατότητες.

4. Το συνολικό μεταρρυθμιστικό σχέδιο που ξεκίνησε με την περεστρόικα, από ένα σημείο και μετά ξέφυγε από τα χέρια των κυβερνώντων και διαμορφώθηκαν καταστάσεις *σύγχυσης, αποδιοργάνωσης, ασυντονισμού κι αναποτελεσματικότητας*. Η φιλελευθεροποίηση κι η σχεδιασμένη αποκρατικοποίηση σημαντικών τομέων της οικονομίας δεν αποδείχθηκε ένα εύκολο εγχείρημα. Οι μεταρρυθμιστές αποδείχθηκαν αρκετά απληροφόρητοι κι απροετοίμαστοι. Βέβαια το σκέλος της πολιτικής φιλελευθεροποίησης φάνηκε να είναι πιο επιτυχές σε σχέση με το σκέλος του περάσματος στην οικονομία της αγοράς, που μη έχοντας παράδοση στη χώρα ήταν μάλλον αδύνατο να διαρθρωθεί σε μικρό σχετικά διάστημα και με υποδομή σε κεφάλαιο, υπηρεσίες, Management κι ανθρώπους ελλιπή.

5. Δεν είναι βέβαιο πόσοι Ρώσοι πραγματικά ήθελαν τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Οπωσδήποτε όμως είχαν βαθιά πιστέψει ότι το Σοβιετικό καθεστώς δεν είχε καμιά σχέση με ό,τι είχε εξαγγελθεί ως σοσιαλισμός, υπό την έννοια συστήματος κοινωνικοοικονομικής ισότητας κι απελευθέρωσης του ανθρώπου από τα δεσμά της ανάγκης. Η επιστροφή στο προηγούμενο καθεστώς είναι μάλλον αδύνατη, αλλά παράλληλα σχεδόν το μισό περίπου του ρωσικού πληθυσμού δεν είναι ευχαριστημένο με τα αποτελέσματα των οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Αναζητά οπωσδήποτε το *minimum* ασφαλείας που του παρείχε το προηγούμενο καθεστώς.

Ας μην ξεχνούμε ότι Ρωσία δεν είναι μόνο η Μόσχα και η Πετρούπολη και το χρήμα που διακινείται από ορισμένες νεοπλουτικές ομάδες μέσα σε αυτές τις μεγαλουπόλεις. Τα εκατομμύρια των αγροτών κι εργατών και των άλλων εργαζομένων σε όλο το εύρος της απέραντης αυτής χώρας αισθάνθηκαν διαφορετικά τις συνέπειες των προσπαθειών για οικονομική φιλελευθεροποίηση. Ύστερα ας μην ξεχνούμε ότι μεγάλο αν όχι το μεγαλύτερο μέρος του διακινούμενου νέου χρήματος σχετίζεται με παράνομες και εγκληματικές δραστηριότητες. Ο μέσος πολίτης το αντιλαμβάνεται αυτό, αλλά βέβαια δεν μπορεί να συμπράξει μαζικά σε αυτή την κατάσταση και φυσικά ούτε το επιθυμεί. Έτσι η δράση της λεγόμενης ρωσικής μαφίας (στην πραγματικότητα πρόκειται για πολλές επί μέρους «μαφίες», ενίοτε «διαπλεκόμενες») μάλλον συμβάλλει στην αύξηση της υπάρχουσας οικονομικής ανισότητας, πέρα από οποιοδήποτε άλλο ανοιχτό ζήτημα κλονισμού της έννομης τάξης. Πολύ μικρό μέρος τελικά του συνολικού πληθυσμού λυμαίνεται πάνω από το μισό του συνολικού εθνικού εισοδήματος.

6. Η προσωπική άποψη της καθηγήτριας Β. Χάρτσεβα ήταν ότι ο σοσιαλισμός είναι ένα ουτοπικό σχήμα. Από την άλλη όμως δεν μπορούσε να συλλάβει μια υγιή ρωσική κοινωνία και οικονομία χωρίς ισχυρή κοινωνική πολιτική. Αυτή την τελευταία άποψη την ασπαζόντουσαν και άλλοι συνάδελφοι της, αλλά φυσικά ήταν δύσκολο να προσδιορίσουν με τις παρούσες συνθήκες τον ακριβή ρόλο και παρέμβαση του κράτους στη χάραξη μιας αποτελεσματικής κοινωνικής πολιτικής.

Με άλλα λόγια πλησίαζαν την αποδοχή ενός περίπου σοσιαλδημοκρατικού προγράμματος, όπως θα λέγαμε σε δυτικοευρωπαϊκούς όρους, αλλά τους ήταν δύσκολο να προσδιορίσουν την «ποσότητα» και «ποιότητα» του κρατικού στοιχείου σε αυτό το υποτιθέμενο πρόγραμμα, που έτσι κι αλλιώς έκριναν ότι θα έπρεπε να είναι πολύ αποτελεσματικό. Η δυσκολία αυτού του προσδιορισμού σχετίζεται με τη μάλλον αντιφατική κι αμφίσημη σχέση του Ρώσου διανοούμενου κι ευρύτερα σκεπτόμενου πολίτη με την κρατική εξουσία. Από τη μια αναγνωρίζει ότι η Ρωσία πάντα γνώριζε μορφές ισχυρών εξουσιαστικών σχέσεων, έτσι που η κουλτούρα της αυτή τη στιγμή δεν ευνοεί την εύρυθμη λειτουργία των φιλελεύθερων πολιτικών θεσμών, από την άλλη όμως αντιμετωπίζει με δυσπιστία την παρέμβαση της κρατικής εξουσίας, που τείνει να την ταυτίσει με μια δύσκαμπτη κι αναποτελεσματική γραφειοκρατία.

7. Η πολιτική ηγεσία στο σύνολό της (κυβέρνηση, ηγεσίες κομμάτων, κοινοβούλιο) αντιμετωπίζονται με δυσπιστία από το μέσο πολίτη.

Πολλά από τα πρόσωπα που βρίσκονται σήμερα σε θέσεις πολιτικής επιρροής ως «μεταρρυθμιστές», προέρχονται από τον ίδιο κύκλο της παλαιάς νομενκλατούρας· απλώς έχουν αλλάξει πρόσωπο για καιροσκοπικούς λόγους.

Στη Ρωσία ανέκαθεν υπήρχε μιά παράδοση αυτονόμησης της πολιτικής εξουσίας από την κοινωνική βάση, πράγμα που ανέκοπτε και ανακόπτει ακόμη μέχρι σήμερα την αυθόρμητη πολιτική συμμετοχή. Την εποχή βέβαια της Οκτωβριανής Επανάστασης φάνηκε προς στιγμή ότι θα έσπαγαν τα εξουσιαστικά στεγανά κι ότι το πνεύμα των «συμβουλίων» που συγκροτούντο από την ίδια τη βάση των εργαζομένων θα μπόλιαζε την πολιτική ζωή με μιά νέα δημοκρατική πνοή. Το πράγμα όμως τελικά πήρε άλλη πορεία κι ουσιαστικά η οποιαδήποτε μαρξιστική απόπειρα προσαρμόστηκε και διαπεράστηκε από την *πατροπαράδοτη αυταρχική πολιτική κουλτούρα*. *Μηχανισμοί «πολιτικής κοινωνίας» ισχυρότατοι, αλλά «κοινωνία πολιτών» ισχνή*, για να χρησιμοποιήσουμε τη γνωστή

Γκραμισιανή ορολογία. Η πολιτική ζωή δε χαρακτηρίζεται από τις παρεμβάσεις ή τις αντιστάσεις τουλάχιστον του συμμετέχοντος στα κοινά πολίτη, όσο από την πραγματοποίηση πολιτικών γραμμών που έρχονται «από τα πάνω» και που αποφασίζονται ανεξάρτητα από το κόστος που μπορεί να στοιχίσουν σε επίπεδο καθημερινής ζωής του πολίτη. Η νοοτροπία αυτή δεν είναι ξένη φυσικά ούτε στους υποτιθέμενους «φιλελεύθερους» νέους πολιτικούς, αν και βέβαια μπορεί να έχει διαφοροποιηθεί στην έντασή της.

8. Το όλο εγχείρημα που ξεκίνησε από το 1917 αντιμετωπίζεται πολύ κριτικά, ακόμη κι αν γίνει δεκτό ότι οι πρωτεργάτες του είχαν τις καλύτερες προθέσεις και είχαν παρουσιάσει πειστικά δείγματα ικανοτήτων και τιμιότητας. Η κριτική δεν εστιάζεται τόσο στον επιστημολογικό πυρήνα της μαρξιστικής θεωρίας, αν τελικά δηλαδή υπάρχει ή όχι νομοτελειακή κοινωνική εξέλιξη προς την κατεύθυνση του κομμουνισμού σε παγκόσμιο επίπεδο, όσο στο πώς τελικά εφαρμόστηκε στα ρωσικά δεδομένα μια ιδεολογία που διακήρυσσε την κοινωνική δικαιοσύνη και την έσχατη ανθρώπινη απελευθέρωση. Εστιάζεται στο γεγονός της τελικής παραμόρφωσης και απόκλισης από την αρχικά διακηρυχθείσα πορεία, που συνέβαλε με τη σειρά της στη διαστροφή χαρακτήρων και στο ισοπέδωμα συνειδήσεων.

Οι Ρώσοι σκέπτονται περισσότερο με όρους πίστης και ιδεολογικών προτιμήσεων παρά με συστηματική ορθολογική διαδικασία, που συνηθίζεται και επιβάλλεται σε αυστηρές επιστημολογικές προσεγγίσεις. Κι αν τώρα το Κομμουνιστικό Κόμμα γνωρίζει νέα κι ευεξήγητη άνοδο, δεν οφείλεται στο ότι ο Ρώσος πολίτης επείσθη από την επιστημονική ορθότητα των μαρξιστικών προβλέψεων. Απλώς ανθρώπινα αισθάνθηκε ότι κι ο μετακομμουνιστικός κόσμος κάθε άλλο παρά του έδωσε ασφάλεια, ισότητα κι ουσιαστική ελευθερία.

Μου έκανε εντύπωση ότι δεν άκουσα απλώς ότι το «17 ήταν ιστορικό λάθος» –άποψη της ίδιας της Χάρτσεβα και άλλων συναδέλφων της–, αλλά επιπλέον ότι η κομμουνιστική περίοδος ήταν ένα είδος «τιμωρίας» για αυτούς. Πίσω από αυτή την θέση διέκρινα όχι απλώς υπολανθάνουσες θρησκευτικές-μεταφυσικές τάσεις, αλλά και ένα βαθύ συναισθηματισμό που διαπερνιέται θα έλεγε κανείς κι από κάποιο είδος συμπλεγμάτων ενοχής. Ενοχή για ποιο πράγμα όμως; Ο απόηχος της σκέψης του Ντοστογιέφσκου πανταχού παρών. Μια σκέψη στηριγμένη στην κουλτούρα ενός λαού, βασανισμένου και τυραννισμένου πάμπολλες φορές, αλλά που ξέρει να κρατά μεγάλα αποθέματα πίστης. Και μήπως η ομα-

δική καρτερία στις ιστορικές αντιξοότητες και τα κοινωνικοπολιτικά δεινά, συνδυασμένη με ένα είδος φανερού ή καλυμμένου μυστικισμού, αργά ή γρήγορα ανακαλύπτει την ανάγκη να αιτιολογεί το «υπομένειν» με όρους «παραπτώματων» και «δικαίων ποιών» που επακολουθούν; Μήπως το ίδιο το συναισθηματικό βάθος και η αποδοχή της «οδύνης» αργά ή γρήγορα γεννά, αν όχι τίποτε άλλο, υποψίες ενοχών;

Από την άλλη, η όλη προβληματική της «ενοχής και τιμωρίας» μπορεί να ενσωματωθεί στην προβληματική της αυταρχικής κουλτούρας, όπου κάποιος επιβάλλεται και τιμωρεί και κάποιος άλλος υπομένει υπάκουα. Κι αυτή η θέση μπορεί να συνδυαστεί με τα παραπάνω και μάλιστα μέσα σε ένα πλαίσιο θρησκευτικό ή μεταφυσικό, όπου η ομαδική ψυχή τείνει να ταυτισθεί με ένα υπέρτατο ον, που αποτελεί ταυτόχρονα και το βασανιστικό αξιολογικό πόλο της διάκρισης του «καλού και του κακού», της «έκπτωσης» και της «ανάστασης».

Και θα πρέπει να σημειωθεί ότι η παλιά ρωσική κουλτούρα ήθελε σχεδόν τον κάθε σκεπτόμενο άνθρωπο να βάζει εξαρχής τέτοια ερωτήματα και προβληματισμούς στον εαυτό του και να βασανίζεται με αυτά, άσχετα από την επαγγελματική του ειδικότητα και το επίπεδο της μόρφωσής του. Η συνομιλία του με τον κόσμο σαν να άρχιζε πάντα από την αρχή και χωρίς τη μεσολάβηση «τρίτων» ειδικών. Ήταν κάτι που τον διαφοροποιούσε από τον ορθολογικοποιημένο δυτικό άνθρωπο, που συνήθως μάθαινε να ασχολείται με τα της δικής του επαγγελματικής εξειδίκευσης και με ένα περιορισμένο κύκλο γνώσεων που ήταν αντίστοιχος με την εξειδίκευσή του. Τα μεγάλα κι έσχατα ερωτήματα ήταν δουλειά των ολίγων διανοουμένων. Στην παραδοσιακή ρώσικη κουλτούρα όμως οι κατευθύνσεις ήταν διαφορετικές: Τα μεγάλα κι έσχατα ερωτήματα είναι χρεωμένα ακόμη και σε ένα απλό κι αμόρφωτο μουζικό, ακόμη κι αν αυτός προσκυνά μια τυραννική εξουσία. Ο καθένας μπορούσε να αισθανθεί κάποια στιγμή ως διανοούμενος, που καλείται με υπευθυνότητα να ατενίσει το δράμα της Ανθρωπότητας και να ζητήσει, ενδεχομένως, το έλεος και την συμπόνια του Θεού. Το Σοβιετικό καθεστώς και η σημερινή μεταβατική περίοδος συμπύεσαν τα παραπάνω στοιχεία ή ακόμη περισσότερο προκάλεσαν σύγχυση σε μερικά από αυτά. Ωστόσο μάλλον δεν κατάφεραν να δημιουργήσουν ένα νέο τύπο κουλτούρας κι ανθρώπου ξεκομμένου από τις παλιές προδιαγραφές. Επιπλέον μπορούν να κατηγορηθούν, ως ένα βαθμό, κι ως περίοδοι γενεσιουργοί παραγόντων αλλοτριωτικών για τη ρώσικη κοινωνία.

Τις σκέψεις που αναπτύξαμε αμέσως πιο πάνω δεν τις εκθέσαμε ανεξάρτητα από τις εκτιμήσεις που γίνονται για τα σύγχρονα προβλήματα της Ρωσίας. Ως ένα βαθμό ο σημερινός προσανατολισμός προς την απόκτηση περισσότερων δυτικών χαρακτηριστικών (στην οικονομία, διοίκηση, πολιτικούς θεσμούς, τεχνογνωσία κ.λπ.) *προσक्रούει σε ένα τρόπο σκέψης και δράσης των Ρώσων πολιτών, που είναι διαφορετικός από τον αντίστοιχο του δυτικού ανθρώπου* (εξειδικευμένοι ρόλοι, ενδιαφέρον για ακριβή γνώση μόνο «στο επί μέρους», ενδιαφέρον για αποτελεσματικές κι ορθολογικές μεθοδεύσεις διαδικασιών, θετικιστικός προσανατολισμός, ισχυρή ατομικότητα, εκκοσμικευμένες προσεγγίσεις). Βέβαια όπως και οι Ρώσοι κοινωνικοί επιστήμονες δεν αποκλείουν πλήρως τη γνώση που μέχρι τώρα είχαν συσσωρεύσει, αλλά επιδιώκουν να τη *συγκεράσουν εκλεκτικά* με νέα πρότυπα, μεθόδους και θεωρία που εισάγουν από τις δυτικές επιστημονικές κοινότητες, έτσι και ο νέος κοινωνικοπολιτικός προσανατολισμός δε θέλει να ξεριζώσει φυσικά την παραδοσιακή κουλτούρα ή να αγνοήσει τον πλούτο της ιστορίας αλλά να τη συγκεράσει και να τον συγκεράσει με στοιχεία δυτικού εκσυγχρονισμού. Ωστόσο αυτή η συνθετική κι εκλεκτική διαδικασία δεν πραγματοποιείται τόσο εύκολα, με δεδομένο μάλιστα την κατάρρευση του προηγούμενου καθεστώτος. Είναι διαδικασία που πρέπει να εκτελείται πιο *οργανωμένα και συστηματικά*. Κι είναι αμφίβολο σήμερα αν τέτοια οργάνωση και σύστημα υφίσταται. Αντίθετα παρατηρούνται πολλές συγχύσεις κι ασυμμετρίες. Κι αν παρατηρείται αυτή τη στιγμή μανία συσσώρευσης δολларίων και γενικότερα απόκτησης υλικών αγαθών, κανείς δεν μπορεί να υποστηρίξει με βεβαιότητα ότι κάτι τέτοιο αποτελεί συστατικό στοιχείο της κουλτούρας του ρώσικου λαού. Είναι βέβαια κοινωνιοψυχολογικά ευεξήγητο ως αντίδραση σε μακρόχρονη στερήσεις και καταπιέσεις –κι ενώ βέβαια οι δυτικοί καταναλωτικοί μηχανισμοί πολιορκούν ασταμάτητα– αλλά δε νομίζω ότι είναι κάτι που τον χαρακτηρίζει σταθερά και διαχρονικά. Η ισορροπία, αξιακά πολιτιστικά, οικονομικά και πολιτιστικά δεν έχει επιτευχθεί ακόμη κι ίσως ο δρόμος που πρέπει να διανυθεί είναι ακόμη πολύς.

Αναμφίβολα υπάρχουν σοβαροί θύλακες επιστημόνων, εκπαιδευτικών, διανοουμένων, ακόμη και πολιτικών, που συστηματικά αποσκοπούν στη διαμόρφωση ενός νέου κοινωνικοπολιτικού συστήματος δικαιότερου και πιο ελεύθερου από το προηγούμενο. Και πρόκειται ακριβώς για θύλακες που με κάθε τρόπο πρέπει να υποστηριχθούν από τα προοδευτικά στοιχεία των δυτικών ακαδη-

μαϊκών κοινοτήτων και πολιτικών οργανισμών. Ωστόσο ο προσανατολισμός μέσα σε μια ανομική κι εντροπική κοινωνία γρήγορων κι απρόβλεπτων μετασχηματισμών δεν είναι ξεκαθαρισμένος. Το νέο συναντιέται με το παλιό, χωρίς να είναι όμως βέβαιο ότι αυτή η συνάντηση δε θα διαμορφώσει τελικά «υβριδικές» καταστάσεις επικίνδυνες και εκρηκτικές. Το στοίχημα παίζεται διαρκώς. Θέλω όμως να πιστεύω ότι τα αποθέματα πίστης του Ρωσικού λαού είναι ένα μεγάλο πλεονέκτημα για μια θετική διέξοδο και μια εκλεχτική διαδικασία, που θα δώσει νέες δυνατότητες σε ένα κόσμο που οπωσδήποτε έχει δώσει αναμφισβήτητες μαρτυρίες ότι ξέρει και να αγωνίζεται και να δημιουργεί.

